

1. ЛЭС/под ред. Елистратова В.С. – М., 2004
2. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – М., 1985.
3. Муратов С.Н. Устойчивые словосочетания в тюркских языках. – М., 1961.
4. Телия В.Н. Русская фразеология. – М., 1996.
5. «Об одном типе глагольных фразеологизмов в турецком языке»// Кавказский лингвистический

сборник. Вып.19 -М., 2007.

Бұл мақала түрік тілі фразеологиясының табиғаты мен спецификасыны арналған.

This article is devoted to the the nature and specificity of Turkish phraseology

Б.С. Боқулева

ХИНДИ ТІЛІНДЕГІ АРАБ ЭЛЕМЕНТТЕРІНІҢ ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ИГЕРІЛУІ

Басқа тілдерден енген сөздер уақыт озған сайын әбден кірігіп, семантикалық жақтан игеріліп, сіңісіп кетеді. Дегенмен шет тілден енген сөздердің басым көпшілігі өздерінің мағынасын сақтап, семантикалық өзгеріске ұшырамайды. Басқа тілдік сөздердің кейбіреулерінің құбылып, мағынасын өзгерткендері де болады. Кейбір сөздердің басқа тілде қолдану аясы тарылып, бұрынғысына қарағанда әлдеқайда тар көлемдегі ұғымды білдіретін болады. Кейбір көп мағыналы сөздер басқа бір тілге ауысқанда, әртүрлі мағынасында емес, белгілі бір мағынада ғана ауысуы мүмкін. Кейде, керісінше, басқа тілден енген бір сөздің әртүрлі дыбысталуы әр басқа сөзге айналып кетуі мүмкін.

Хинди тіліндегі арабизмдердің семантикалық өзгерістері жағынан IV топқа бөліп қарауға болады. Олар:

а. Семантикасын өзгеріссіз сақтаған арабизмдер;

ә. Мағынасы тарылған арабизмдер;

б. Мағынасы кеңейген арабизмдер;

в. Мағынасы өзгерген арабизмдер.

Алдымен семантикасы өзгеріссіз сақталған арабизмдерді қарастырайық.

Семантикасын өзгеріссіз сақтаған арабизмдер

Әдетте, сөз бір тілден екінші тілге ауысқанда мағынасы тарылады деген пікір қалыптасқан. Алайда зерттеулердің нәтижесі ауысқан сөздердің жартысынан астамы өзінің алғашқы семантикасын сақтап қалғандығын көрсетеді. Мұндай сөздер қатарына бір мағыналы сөздер жатады. Мысалы, *शामा* [shama] - шам, *साबुन* [sabun] - сабын, *कदम* [kadam]- кадам, *नुर* [nur] - нұр, *कतरा* [katra] - тамшы, *कतल* [katal] - өлтіру т.б.

Көп мағыналы араб сөздерінің көп мағынасының барлығы бірдей бөгде тілге ауысуы өте сирек кездеседі, көбінде бірді екілі мағынасы ғана ауысады.

Енді сөздердің араб тілімен хинди тіліндегі мағыналарын салыстырып көрейік.

साबुन [sabun] - сабын. Дәдебаев А., Қайранбаев Ж. басшылығымен жасалған «Арабша-қазақша сөздікте» және «Хиндише-орысша сөздікте» *साबुन* [sabun] сөзінің мағыналары бірдей. Оңдасынов Н.Д. Арабша-қазақша түсіндірме сөздігінде «сабын – сілті мен майдың қосындысынан жасалған, суда көбіктеніп еритін, кір жууға арналған жұмсақ кесек немесе қою сұйық зат» деген анықтама берілген. Қазақ тілінде де осы мағынада қолданылады. Сабын кірді ашады, сабырсыз сырды ашады (Мақал).

शामा [shama] - балауыз шам. «Арабша – қазақша сөздікте» шам, шырағдан деп аударылған. *Ғалым* Оңдасыновтың Арабша-қазақша түсіндірме сөздігінде 1. балауыз; 2. шырақ (түрліше жасалған шырақ көзі); 3. тех. білте жіп; 4. элек. шам (жарық күшінің мөлшері) деген түсініктер берілген.

कदम [kadam] - кадам. Хиндише-орысша сөздікте мағынасын еш өзгеріссіз сақтап қалған.

कदम [kadam] - кадам, аяқ.

कतरा [katra] - тамшы. Бұл сөз де өзінің бастапқы мағынасын еш өзгеріссіз сақтап қалған. Барлық сөздіктерде бір мағынасы берілген.

Жоғарыда аталғандарды қорыта келе, сөздердің бөгде тілге ауысуы кезінде кейбір фонетикалық өзгерістері және мағыналық жағынан болмашы айырмашылықтары болмаса, негізінен өздерінің түпкі мағынасын сақтап қалады деп тұжырымдауға болады. **Мағынасы тарылған арабизмдер**

Сөз алмасу кезінде, сол сөзбен беріліп тұрған ұғымның көлемі тарылатыны байқалады. Тарылудың бұл типіне тән екі топша бар. Бірінші топшаға сөздердің тек түрлік байланысының өзгеруі арқылы болған тарылуды жатқызуға болады: егер негізгі тілде сөз тек атауы болса, басқа тіл жүйесіне көшкен кезде

қабылдаушы тілде тек атауы бұрыннан бар болғандықтан, ол түр атауы ғана болып қалады. Бұндай тарылу типі хинди тіліне ауысқан араб сөздеріне тән емес.

Екінші топша көп мағыналы сөздердің тарылуы. Мұнда араб сөзінің көп мағынасының біреуі ғана сақталып, қалғандары бұл ұғымды білдіретін төл сөздері болғандықтан, қабылданбай тасталынады. Мысалы:

राय [rai] – көзқарас, пікір. «Арабша – қазақша сөздікте» **раайун** - 1. көзқарас, көз тастау, пікір; 2. ой, ақыл; 3. дауыс (сайлауда); 4. ауыс. күй, хал-жағдай, көңіл, түр, оң деген бірнеше мағыналары бар. «Хиндише-орысша сөздікте» тек राय [rai] – көзқарас, пікір деген аудармалары бар. Бұл сөз қазақ тіліне де сіңісіп, кеңінен қолданыс тапқан. Жоғал деп екінші рет ақырды бай, Сұрланып әйелі де бермеді рай. Қаңғытқан еш қазақты біз емеспіз, Кет деді үйімізден тақылдамай (О. Шипин). Жарқыным, Айманжаным, қайтшы райдан. (М. Әуезов). Бұдан рай сөзінің хинди тіліне енгенде мағынасының тарылғанын байқаймыз.

बाब [bab] – 1. есік, қақпа; 2. тарау, бөлім. Араб тілінде бәб сөзінің 1. есік, қақпа, дарбаза; 2. қарсаңында; 3. тарау, бөлім, статья, сала; 4. қайнар көз; грам. бап (етістіктің формасы) деген бірнеше аудармасы бар. Хинди тілінде ауысу барысында өзінің кең мағынасын тарылтып, тек қана 1. есік, қақпа; 2. тарау, бөлім деген ұғымдарды білдіретін болып қалды.

अजिज [aziz] – ардақты, сүйікті. азиз сөзі араб тілінде 1. мықты, қуатты; 2. ардақты, азиз деген ұғымды аңғартады. Яғни, хинди тілінде бастапқы мағынасы тарылып, қолдану өрісі де азайып қалды.

Мағынасы кеңейген арабизмдер

Бұл топқа жататын сөздер саны көп емес. Олардың мағынасы көбінде бір затты екінші затқа теңеу, ұқсату жолымен кеңіген. Мысалы, कलब [kalb] – жүрек сөзінің бірінші мағынасы хинди тіліне еш өзгеріссіз енген. Екінші мағынасы жан, ақыл.

Сондай-ақ, फलक [falak] - аспан сөзінің мағынасы хинди және араб тілдерінде бірдей. Хинди тілінде бұл сөзге басқа да мағына беріліп, түсінігі ұлғайды. Аспан сөзінен басқа хинди тілінде өмір, тағдыр деген мағыналары да бар.

Араб тілінде फاقر сөзі кедейлік, қайыршылық деген мағына берсе, хинди тілінде бұл сөздің мағынасы кеңіген. फकीर [fakir] – кедей, аскет, сопы деген мағына берілген.

Фікр сөзі араб тілінде ой деген мағына береді, хинди тілінде फिक्र [fikr] сөзі ой, жан мағыналарға ие болған.

Мағынасы өзгерген арабизмдер

Бір тілден екінші тілге ауысу кезіндегі сөздердің бастапқы мағынасынан мүлдем алыстап, басқа мағынаға ие болатыны байқалады. Мұндай сөздерде кейбір фонетикалық ұқсастықтар ғана сақталып қалады. Белгілі ғалым Р.А.Будагов бұл құбылыс туралы “Сөздің алғашқы және басқа тілге ауысқанан кейінгі мағыналары көбінесе бір-біріне сәйкес келмей қалады. Мұның сырын тарихи, лингвистикалық сипаттағы бірқатар себептерді зерттеу негізінде анықтауға болады,” - дейді. /1,75-б./

Хинди тіліне ауысқанда мағынасын өзгерткен сөздерді қарастырып көрелік.

लहजा [lahja] – 1. интонация; 2. сөгіс, манера. Араб тілінде бұл сөздің мағынасы мүлдем басқа көрініске ие, 1. үстеу, диалект; 2. акцент, үн деген мағынаны білдіреді.

Хинди тілінде توفان [tufan] сөзі боран, тайфун деп аударылса, араб тіліндегі бұл сөздің аудармасы басқаша туфан - топан су дегенді білдіреді.

Хинди тіліндегі арабизмдердің игерілуі барлық тілдерде кездесетін тілдік үдерістерді басынан кешірген. Оларға лингвистикалық талдаулар жасау хинди тілі мен тарихын жан-жақты зерттеп, ғылыми тұжырымдауға мүмкіндік береді.

1. Будагов Р.А. Введение в науку о языке.- М.,1958. –345 с.
2. Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі. –Алматы, 1966.
3. Дымищ З.М. Грамматика языка хинди. – Москва: Наука, 1986.
4. Сағындықұлы Б. Қазақ тілі лексикасы дамуының этимологиялық негіздері. –А.: Қаз. унив., -2005. – 258 б.
5. Хинди-русский словарь.- М: Советская энциклопедия, 1972.
6. Алжанбаева Ұ. Араб тіліндегі түркізмдер.-Алматы, 1999.
7. Рүстемов Л.З. Қазіргі қазақ тіліндегі араб-парсы кірме сөздері. -Алматы: Ғалым, 1982.
8. Исакова З.Е. Введение в индийскую филологию. - Алматы: Қазақ университеті. 1999.-101с.
9. Дәдебаев А., Қайранбаев Ж. Арабша-қазақша сөздік/ -Алматы: Рауан, 1990.- 328 б. 10. Оңдасынов Н.Д. Арабша-қазақша түсіндірме сөздік (Қазақ тіліндегі араб сөздері) 1 том/ Жалпы ред. басқ. Ә.Т.Қайдаров. - Алматы: Мектеп, 1984. – 256б.
11. Оңдасынов Н.Д. Арабша-қазақша түсіндірме сөздік (Қазақ тіліндегі араб сөздері) 2 том/ Жалпы ред. басқ. Ә.Т.Қайдаров.- Алматы: Мектеп, 1989. – 288 б.

В статье рассматриваются лексико-семантические исследования арабских слов в языке хинди.

The article is devoted to the semantics of the words which came from Arabian language to Hindi lexical funds.

Б.Н. Джубатова, И. Давыдова

СЕМАНТИКА ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЙ В АРАБСКОМ ЯЗЫКЕ

У каждого народа существует своя концептуальная картина мира. Она создается через язык – зеркало окружающего мира, который отражает действительность /1, 44/. Однако между миром и языком стоит мыслящий человек, носитель языка. Он воспринимает и осознает мир посредством органов чувств и на этой основе создает систему представлений о мире. Иначе говоря, между реальностью и языком стоит мышление. Поскольку наше сознание обусловлено как коллективно (образом жизни, обычаями, традициями, то есть культурой), так и индивидуально (специфическим восприятием мира, свойственным данному конкретному индивидууму), то язык отражает действительность не прямо, а через два зигзага: от реального мира к мышлению и от мышления к языку. Язык, мышление и культура взаимосвязаны настолько тесно, что практически составляют единое целое, состоящее из трех компонентов. Все вместе они соотносятся с реальным миром, противостоят ему, зависят от него, отражают и одновременно формируют его.

Итак, окружающий человека мир представлен в трех формах:

- реальная картина мира – мир, окружающий человека;
- культурная (понятийная) картина мира – отражение реальной картины через призму понятий, сформированных на основе представлений человека. Она специфична и различается у разных народов. Это обусловлено рядом факторов: географией, климатом, природными условиями, историей, социальным устройством, обычаями, традициями, образом жизни, типом хозяйства и т.д.;
- языковая картина мира отражает реальность через культурную картину мира /1, 47/.

Таким образом, культурная и языковая картины мира тесно взаимосвязаны, непрерывно взаимодействуют и восходят к реальному миру, окружающему человека. Значит, изучая чужой язык, вторгаясь в чужой мир, нужно суметь «увидеть» и постараться понять этот самый мир с его понятиями и явлениями.

Понятно, что внеязыковые, социокультурные трудности, мешающие общению на разных языках, связаны, в первую очередь, с социо-

культурными коннотациями слов. *Социокультурные коннотации* – дополнительные оттенки значений слова, которые обусловлены особенностями культуры (культурные коннотации) и общественной жизни /2, 148/. Цветообозначающая лексика изучается лингвистами и культурологами. Однако, несмотря на многочисленные исследования труды на эту тему, в практике общения социокультурные оттенки наименований в культурных и языковых картинах мира играют очень важную роль. На примере цветообозначений особенно ярко видна активная роль языка в формировании нашего восприятия мира, его власть над человеком. По своему номинативному значению названия цветов – физические термины, регистрирующие отдельные участки спектра. Однако важнейшая роль цветообозначений обусловлены не их номинативными, терминологическими значениями, а культурными коннотациями /2, 156/.

Итак, перейдем к цветообозначениям в арабском языке и их культурным коннотациям.

Зеленый. Зеленый цвет в арабской культуре – священен, он самый почитаемый. Достаточно вспомнить зеленое знамя пророка. Зеленый цвет символизирует богатейшую природу, жизнь, отдых, оазис. Камни зеленого цвета несут жизненную стойкость, благополучие, счастье и успех в делах. Именно украшения из зеленых камней наиболее популярны и востребованы у мусульман. Мусульманский лирик Амир Хосров Дехлеви воспеваает этот цвет в поэме «Восемь райских садов»:

Зеленый цвет ласкает в полдень тенью,
Дарует он покой душе и зренью.
И травы зелены, и тьма в лесах.
Зеленый цвет колеблется в глазах,
Зеленый цвет – наряд любого сада,
И для жасмина стебель – как награда.

Зеленый цвет особенно выделялся в исламе, имел исключительный престиж. В течение многих веков он был запрещен для немусульман и для низших слоев приверженцев ислама.

Черный и белый. В цветовой гамме культурной и языковой картин мира, созданных арабским языком эти цвета играют важную роль. Как известно, белый цвет полностью отражает (то есть поглощает и тут же испускает